

10. *Мартин А.* Актуалізація показників нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення / *А. Мартин* // Землевпоряд. вісн. – 2011. – №6. – С. 32-37.
11. *Олексів І.Б.* Методи багатовимірної аналізу в оцінюванні фінансових ризиків підприємства / *І.Б. Олексів, Н.Ю. Подольчак* // Фінанси України. – 2005. – №1. – С. 96-105.
12. *Сахарцева І.І.* Ризики економічної діагностики підприємства: навч. посіб. / *І.І. Сахарцева, О.В. Шляга.* – К., 2007. – 286 с.
13. *Третьяк А.М.* Напрямки формування державної земельної політики, або зміна пріоритетів земельної реформи / *А.М. Третьяк* // Землевпоряд. вісн. – 2008. – №1. – С. 29-33.
14. *Чепурко В.В.* Оцінка зонально-галузевого ризику аграрного виробництва / *В.В. Чепурко* // Економіст. – 2000. – №6. – С. 74-77.
15. *Чепурко В.В.* Экономический риск аграрного производства: теория, методы оценки, управление / *В.В. Чепурко.* – Симферополь: Таврия, 2000. – 306 с.
16. Шкала Чеддока [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://math.semestr.ru/corel/cheddok.php>.
17. *Яркіна Н.М.* Економетричне моделювання в управлінні підприємницьким ризиком / *Н.М. Яркіна* // Фінанси підприємств. – 2003. – №11. – С. 77-80.
18. *Ponting C.* The Burden of the past / *C. Ponting* // Global Dialogue. – 2002. – Vol. IV. – №1. – P. 1-10.

Стаття надійшла до редакції 23.11.2012 р.

*

УДК 332.28:631.11

О.Я. БЕРЕЗІВСЬКА, аспірант*
Львівський національний аграрний університет

Економічне регулювання функціонування сільськогосподарських підприємств на основі оренди земельних угідь

Постановка проблеми. Розвиток організаційно-правових форм господарювання тісно пов'язаний із загальним розвитком аграрного виробництва, адаптацією підприємств до ринкового середовища й необхідністю підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, окремих галузей і підприємства загалом, їх економічної ефективності. За цих умов виникає необхідність економічного регулювання діяльності господарюючих суб'єктів як організаційно-правових форм господарювання нового типу. Завданням економічного регулювання є формування сприятливих інституціональних умов взаємодії економічних суб'єктів господарювання у процесі здійснення ними господарських трансакцій. Здебільшого цей процес відбувається за обмеженості виробничих ресурсів у певних інституціональних

умовах та здійснюється через відповідні механізми. Механізми економічного регулювання функціонування сільськогосподарських підприємств слід розглядати як взаємозумовлені важелі, за допомогою яких можна одержати синергетичний ефект у їхній виробничо-господарській діяльності.

Оренда земельних угідь в особистих селянських господарств сільськогосподарськими підприємствами дасть їм можливість формувати раціональні розміри за площею сільськогосподарських угідь і на цій основі запровадити ефективний внутрішньогосподарський механізм економічних відносин.

Запровадження оренди землі поліпшує матеріальний стан власників земельних ділянок, зокрема тих, що не використовують через певні причини.

Однак орендні відносини мають чимало недоліків, зокрема, стосовно дотримання термінів виплати орендної плати згідно з договорами й особливо щодо оцінки натуральної продукції. Передбачається, що у

* Науковий керівник – *В.В. Липчук*, доктор економічних наук, професор.
© О.Я. Березівська, 2013

міру зміцнення фінансово-економічного стану суб'єктів господарювання рівень орендної плати зростатиме, що позитивно впливатиме на розвиток орендних земельних відносин.

Запровадження механізму ефективної оренди сільськогосподарських угідь є основою формування великотоварного підприємницького сектора в системі аграрного виробництва пореформеного періоду. Цей механізм становить основу земельних відносин сільськогосподарських підприємств і, на нашу думку, навіть в умовах сформованого ринку земель сільськогосподарського призначення виконуватиме цю роль упродовж тривалого періоду. Водночас, орендні земельні відносини повинні унеможливити подальшу парцеляцію сільськогосподарських угідь, а відтак, збереження й нарощування достатнього рівня концентрації землекористування робитиме сільськогосподарські підприємства привабливішими об'єктами інвестування, уможливить із більшою ефективністю використовувати засоби механізації, трудові ресурси, диверсифікувати діяльність підприємств.

Оренда земель створює умови для нормального функціонування не тільки великих сільськогосподарських підприємств, а й для організації відносно невеликих фермерських господарств. Крім того, орендарями земельних угідь можуть бути не тільки сільськогосподарські підприємства в особі їх діючого керівництва, а й представники капіталу неаграрного походження. Загалом, механізм оренди земельних угідь також створює можливість для переходу угідь до ефективнішого користувача, а отже, для їх економічного перерозподілу. Принципове значення в системі орендних відносин має зафіксований законодавством принцип добровільності оренди. Власник землі має можливість вибору способу її використання (особистого чи здачі в оренду) й певною мірою – можливість вибору орендаря.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні основи розвитку земельних відносин, формування ринку земель сільськогосподарського призначення, розвитку орендних відносин і шляхів використання земельних угідь їх власниками до-

сліджені й опубліковані в наукових працях вітчизняних учених-економістів П.С. Березівського, В.Л. Валентинова, Ю.Е. Губені, В.Г. Поплавського, К.І. Посилаєвої, Д.І. Шеленко, М.Г. Ступеня, М.В. Щурика [1–9].

Зокрема, Ю.Е.Губені, досліджуючи соціально-економічні аргументи розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення на основі орендних відносин підсумовує, що складне питання оренди землі може в майбутньому стати основою нового типу земельних відносин, які поєднують у собі ефективність та справедливість [4, с. 127]; на думку П.С. Березівського, «інститут права оренди землі є простим і практичним правовим механізмом передачі прав користування землею» [1, с. 172], а також автор вважає, що збереження великотоварного підприємницького сектора в системі аграрного виробництва залежатиме від результатів функціонування механізму оренди земельних паїв [2, с. 280]; на основі аналізу розвитку орендно-земельних відносин в аграрному секторі Карпатського макрорегіону М.В.Щурик робить висновок, що організація орендно-земельних відносин у ньому не відповідає вимогам і потребам сьогодення. Оренда земель нині в основному спрямовується на задоволення матеріальних потреб орендарів. У макрорегіоні не сформована паритетність інтересів учасників оренди, оскільки в абсолютній своїй більшості плата за орендовані земельні ділянки залишається невинновиправдано низькою [9, с. 432]; вивчення питань регулювання земельних відносин при передачі землі в оренду К.І. Посилаєвою дало змогу зробити висновок про те, що оренда дозволяє фермеру досягти оптимальних розмірів землекористування. Йому не треба авансувати кошти на закупівлю землі, яка коштує дорого, і витрати на її придбання при порівняно низьких доходах не швидко окупляються. Оренда землі – це свого роду лізингова угода із землею, виплата власнику землі частини раніше витраченого капіталу й процента за нього. Саме тому чимало фермерів – початківців віддають перевагу оренді землі. У такому випадку потрібен менший стартовий капітал для відкриття справи. Крім того, оренда дає можливість фермеру – початківцю впевнитись у своїх силах перед при-

дбанням землі у власність [6, с.439]; досліджуючи проблеми власності, а відтак і необхідності запровадження оренди землі, В.Л. Валентинов зауважує, що одна з основних проблем реформування відносин власності в сучасних умовах – це недосконалий розподіл прав власності, під яким автор розуміє одержання селянами об'єктів земельної власності незалежно від намірів щодо характеру їх продуктивного використання. Ця проблема є специфічною саме для пореформеного етапу розвитку аграрного сектору, оскільки на попередньому етапі поставала проблема не розподілу, а формування права приватної власності на фактори і результати виробництва [3, с. 198-199]. Зарубіжні науковці також досліджують аналогічні проблеми, що стосуються використання землі в агробізнесі, у тому числі без купівлі земель, зокрема, значимість для громадян власних присадибних ділянок [10]; механізми виживання малого бізнесу [11]; сутність ефекту приватної власності [12]; американське сільське господарство, що змінюється [13], та ін.

Водночас організаційно-економічний механізм функціонування орендних земельних відносин, його конкретні важелі та інструменти вимагають поглибленішого дослідження, особливо стосовно регіональних умов розвитку сільськогосподарського виробництва.

Мета статті – узагальнення теоретичних засад економічного регулювання функціонування сільськогосподарських підприємств на основі оренди земельних угідь, здійснення прогностичного розрахунку ринкових трансакцій на основі продажу й оренди сільськогосподарських угідь у розрізі адміністративних районів Львівської області. За цих умов оренда земельних угідь особистих селянських господарств дасть можливість формувати раціональні розміри сільськогосподарських підприємств і на цій основі запровадити ефективний внутрішньогосподарський механізм економічних відносин.

Виклад основних результатів дослідження. У Львівській області чинний механізм оренди земель нині неспроможний ефективно запобігти проблемі парцеляції угідь, більше того, можливості для вільного

вибору власниками земельних паїв їх орендаря досить обмежені. Це означає, що безсумнівні прогресивні властивості механізму оренди землі не вдається повною мірою реалізувати на практиці.

Стабільність орендних відносин значною мірою залежить від умов, зафіксованих у договорах оренди, та від спроможності орендаря їх дотримувати, адже після завершення терміну дії одного договору оренди сторони можуть укласти інший. Та нерідко відносини сторін перериваються завчасно. Здебільшого це трапляється у випадку припинення діяльності сільськогосподарського підприємства через банкрутство. Однак бувають випадки, коли керівники підприємств не заперечують проти дострокового припинення відносин з окремими орендодавцями, виділяючи належну їм земельну частку у встановленому порядку. Тоді площа землекористування підприємства зменшується, але воно продовжує функціонувати далі. Звичайно, встановлення терміну оренди землі має важливе значення для розвитку орендних відносин. Більший термін дає можливість орендареві сформувати раціональну сівозміну, стимулює здійснення значних витрат на підвищення родючості ґрунтів, поліпшення угідь і в кінцевому підсумку сприяє посиленню інтенсифікації сільськогосподарського виробництва.

Переважно селяни передавали земельні паї в оренду сільськогосподарським підприємствам, в яких вони одержали цей пай. Водночас дещо зросла кількість паїв, зданих в оренду фермерам, що сприяло нарощуванню потенціалу фермерських господарств. Далеко не завжди селяни мають реальну можливість вибору орендаря, здебільшого для власників паїв альтернативою може бути лише самостійне їх використання. Крім того, серед власників земельних паїв чимало осіб, які з тих чи інших причин не приділяють увагу забезпеченню їх ефективного використання. У Львівській області близько половини орендодавців – пенсіонери, а серед інших – частка працівників сільськогосподарських підприємств також порівняно невелика і продовжує зменшуватися за рахунок переходу права на пай від їх теперішніх власників до інших осіб.

Вивчення намірів власників земельних часток щодо розпорядження ними необхідне для прогнозування тенденцій у розвитку відносин оренди, очікуваної ціни продажу паїв тощо. Перехід права на земельний пай, який вилучений із користування сільськогосподарським підприємством і використовується селянською сім'єю для ведення особистого господарства, здебільшого не фіксується. Тому не зареєстровано жодного переходу права на земельну частку у Сколівському й Турківському районах, де взагалі відсутні засвідчені договорами відносини оренди земельних часток. Відносно невеликою є частка таких переходів порівняно з кількістю одержаних сертифікатів у Перемишлянському, Старосамбірському і Мостиському районах, де питома вага орендованих сільськогосподарськими підприємствами угідь у загальній їх площі також досить низька. Зважаючи на високу частку серед власників паїв пенсіонерів та осіб, котрі не мають відношення до сільськогосподарського виробництва, можна очікувати, що в перспективі число бажаючих продати земельний пай буде досить великим. Відтак ціна земельних часток порівняно з теперішньою грошовою оцінкою чи зарубіжними аналогами буде низькою.

Із цього приводу в економічній літературі висловлюються ґрунтовні застереження, іноді діаметрально протилежні. Зокрема, В. Г. Поплавський вказує, що якщо земля у нас стане товаром (буде знято мораторій на її купівлю-продаж), третина земельних площ відразу опиниться в руках повноправних власників. На думку самих селян, такими власниками на першому етапі стануть інвестори. При цьому відкриються фінансові шлюзи і земля опиниться в економічному (грошовому) обігу: розквітне іпотечне кредитування під заставу, що дасть змогу залучити в аграрний сектор до 80 млрд грн інвестицій. Далі – ціна використовуватиметься при визначенні вартості виробленої продукції, визнається роль землі як елемента виробничих витрат аграрного виробництва. Значне місце в системі цих перетворень належатиме грошовій оцінці землі [5, с. 390-391].

Продовжуючи свою думку, вчений відзначає, що першими продавцями землі, най-

імовірніше, стануть сільські пенсіонери, які не мають спадкоємців, а також самотні люди (власники земельних часток), які не живуть у селах.

Якщо спочатку для цих соціальних груп зняти обмеження на продаж землі, то це не тільки стримає натиск “великої хвилі” пропозиції на старті земельного ринку та убезпечить від обвалу цін (інфляція, економічні кризи, психологічні проблеми), а й сприятиме зміні суспільного ставлення до ринку землі, якщо його процедури будуть прозорими [5, с. 391].

На нашу думку, немає підстав з особливою гостротою драматизувати ситуацію, але матимуть місце усі складові елементи реалізації механізму ринку земель сільськогосподарського призначення. Нами проведено за допомогою розрахунково-конструктивного методу прогнозний розрахунок здійснення ринкових трансакцій на основі продажу й оренди сільськогосподарських угідь особистих селянських господарств у розрізі адміністративних районів Львівської області (табл.). В основу таких розрахунків покладені наступні параметри: на початок 2011 року виробництвом сільськогосподарської продукції в області займалися 241,8 тис. власників землі в колективних садах і городах, які володіли 27,2 тис. га землі, в середньому 0,11 га на одного власника. Для розрахунків нами взято 150,4 тис. власників землі в колективних садах та городах із площею землі 18,1 тис. га, що належать до сільської місцевості, за винятком жителів м. Львова. Власники землі в колективних садах і городах сільської місцевості на початок 2011 року в середньому на одного користувача мали 0,12 га сільськогосподарських угідь й очевидно вони продовжуватимуть займатися цим видом діяльності на виділених їм землях.

Наші дослідження показують, що все-таки 30% сільськогосподарських угідь особистих селянських господарств у результаті зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення будуть продані. Із решти сільськогосподарських угідь необхідно залишити для ведення особистого селянського господарства, виходячи із нау-

ково обґрунтованих норм (0,25 га присадибна ділянка).

Решта сільськогосподарських угідь особистих селянських господарств поетапно на основі оренди використовуватиметься організаційно-правовими структурами різних форм власності та господарювання, а також фермерськими господарствами. Передбача-

ємо також створення нових юридичних осіб у вигляді сільськогосподарських підприємств на базі особистих селянських господарств і оренди землі. В розрахунках передбачено, що до 2015 року можливо укласти договори оренди з особистими селянськими господарствами, залучивши 45% вільних земель, а решта – до 2020 року.

Прогнозний розрахунок ринкових трансакцій на основі продажу й оренди сільськогосподарських угідь особистих селянських господарств по адміністративних районах Львівської області*

Район	Площа сільськогосподарських угідь у користуванні (на початок 2011 р.), тис. га				Площа сільськогосподарських угідь особистих селянських господарств, які можуть використовуватися, тис. га			
	власників колективних садів і городів	особистих селянських господарств	у т.ч. на одне господарство, га	залишок для особистих селянських господарств, тис. га	продаж	залишилося для використання на основі оренди	може бути залучено на основі оренди	
							2015 р.	2020 р.
Бродівський	0,65	33,05	2,92	2,83	9,91	20,31	9,14	11,17
Буський	0,60	32,30	2,90	2,78	9,69	19,83	8,92	10,91
Городоцький	0,80	39,00	2,73	3,58	11,70	23,72	10,67	13,05
Дрогобицький	1,20	37,80	1,72	5,50	11,34	20,96	9,43	11,53
Жидачівський	0,90	39,20	2,56	3,83	11,76	23,61	10,62	12,99
Жовківський	1,10	58,00	2,93	4,95	17,40	35,65	16,04	19,61
Золочівський	0,80	21,00	1,54	3,40	6,30	11,3	5,09	6,21
Кам'янка-Бузький	0,60	41,30	3,72	2,78	12,39	26,13	11,76	14,37
Миколаївський	0,80	24,80	1,85	3,35	7,44	14,01	6,30	7,71
Мостиський	0,80	38,90	2,92	3,33	11,67	23,90	10,76	13,14
Перемишлянський	0,65	35,45	3,08	2,88	10,64	21,93	9,87	12,06
Пустомитівський	2,00	38,3	1,09	8,75	11,49	18,06	8,13	9,93
Радехівський	0,65	39,35	3,45	2,85	11,81	24,69	11,11	13,58
Самбірський	1,10	54,50	2,82	4,83	16,35	33,32	14,99	18,33
Сколівський	0,60	25,40	2,29	2,78	7,62	15,0	6,75	8,25
Сокальський	1,00	57,50	3,18	4,53	17,25	35,72	16,07	19,65
Старосамбірський	1,05	41,85	2,29	4,58	12,56	24,71	11,12	13,59
Стрийський	1,00	28,90	1,65	4,38	8,67	15,85	7,13	8,72
Турківський	0,75	31,25	2,37	3,30	9,38	18,57	8,36	10,21
Яворівський	1,05	56,45	3,00	4,70	16,94	34,81	15,66	19,15
Разом	18,10	774,30	2,42	79,91	232,31	462,08	207,92	254,16

*Джерело: розрахунки автора.

Отже, орендні відносини в системі аграрного виробництва Львівської області лише частково виконали функцію збереження великотоварних форм сільськогосподарського виробництва. Зважаючи на виняткову роль у сільськогосподарському виробництві земельних ресурсів, центральне місце в системі орендних відносин в аграрному секторі по праву належить оренді угідь, домінуючою формою якої є оренда земельних паїв. Основою економічного обігу земель сільськогосподарського призначення нині є оренда зем-

лі, яка забезпечує їх передачу ефективнішим користувачам. Вона є основною формою концентрації сільськогосподарських угідь для товарного виробництва, що є необхідною умовою підвищення його ефективності. Тобто, як вже нами зазначалося, функції обігу й концентрації угідь покладатимуться в основному на оренду земельних паїв навіть після того, як почне функціонувати повноцінний ринок земель сільськогосподарського призначення.

Організація виробництва повинна передбачати вибір оптимальної виробничої структури підприємства. При цьому важливе значення має визначення кількості та розташування первинних підрозділів, їхня спеціалізація і кооперування. Організація управління виробництвом передбачає розподіл функцій управління, їхню чітку регламентацію, взаємодію. Найбільший ефект організаційного розвитку сільськогосподарських підприємств досягається в тому випадку, якщо організація праці, виробництва та управління удосконалюються в органічному взаємозв'язку з урахуванням інтересів власників землі та майна.

Вважаємо, що в найближчій перспективі відбудуться певні зміни у кількості господарств за типами й підтипами, територіальному розміщенні деяких з них. Водночас зростатиме рівень спеціалізації та концентрації виробництва, вдосконалюватиметься внутрішньогалузева і організаційно-виробнича структура господарств відповідно до науково обґрунтованих пропозицій, підвищуватиметься інтенсивність та економічна ефективність галузей і господарств. Цей процес супроводжуватиметься зростанням урожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тваринництва, виходу валової й товарної продукції при одночасному підвищенні продуктивності праці, зниженні виробничих витрат шляхом технічної модернізації, досконалішої організації праці та технології.

Нами з використанням розрахунково-конструктивного методу здійснено економіко-технологічне обґрунтування раціональних виробничих типів сільськогосподарських підприємств шляхом розробки типових виробничих моделей на основі прийнятої методики з урахуванням рекомендованих зональних науково обґрунтованих систем ведення сільськогосподарства. Як відомо, під моделлю розуміють реальну або уявну конструкцію якогось об'єктивного процесу або явища, яка відображає найістотніші й найхарактерніші риси даної об'єктивної дійсності. В нашому розумінні стосовно до виробничого типу сільськогосподарського підприємства модель відображає основні типові риси побудови профільюючих галузей, їхнє раціональне поєднан-

ня, систему ведення, рівень інтенсивності та економічну результативність виробництва. Розрахунки проведено без прив'язки до певних підприємств, а для типового сільськогосподарського підприємства певного виробничого типу (підтипу), під яким розуміємо господарство зі схожим з іншими господарствами даного типу (підтипу) ґрунтовими, кліматичними й іншими природними, а також економічними умовами.

В основу обґрунтування раціональних типів тваринницьких галузей нами покладено розрахунки ринкових трансакцій, враховуючи оренду сільськогосподарських угідь особистих селянських господарств, а також наявність сільськогосподарських угідь у користуванні сільськогосподарських підприємств станом на початок 2011 року і прогнозну кількість сільськогосподарських підприємств – 200 од. За таких умов площа сільськогосподарських угідь на одне сільськогосподарське підприємство становила 1077 га, на кінець 2015 року становитиме 2220 га, а кінець 2020-го – 3490 га. Розрахунки показують, що основна кількість (більше 50%) сільськогосподарських підприємств на кінець 2015 року матимуть у своєму користуванні 2000-2500 га, а на кінець 2020-го – 3200-3800 га. При здійсненні розрахунків виробничих типів тваринницьких галузей у сільськогосподарських підприємствах використано нормативи щільності умовного поголів'я та орієнтовного виходу товарної продукції з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь залежно від рівня кормовиробництва.

При конструюванні раціональних виробничих типів сільськогосподарських підприємств особлива увага приділялася питанням розвитку й організації тваринницьких галузей, поступовому поглибленню спеціалізації та концентрації поголів'я на фермах при одночасному підвищенні його продуктивності.

Разом із тим передбачається, що в усіх без винятку господарствах незалежно від виробничого типу поряд із провідними спеціалізованими тваринницькими галузями, завданням яких є передусім виробництво продукції тваринництва, в міру необхідності зберігаються невеликі за розмірами тваринницькі галузі, які мають споживче, внутріш-

ногогосподарське значення. Зокрема, мають-ся на увазі невеликі свинарські репродуктор-ні ферми для вирощування поросят із метою їх продажу сільському населенню, особис-тим селянським і фермерським господарст-вам або невеликі птахоферми для одержання яєць та пташиного м'яса для внутрішнього-сподарських потреб. Ці допоміжні тварин-ницькі галузі поряд з основними товарними галузями у сільськогосподарських підпри-ємствах дадуть можливість правильно вирі-шувати питання розвитку тваринництва в підприємствах й особистих селянських гос-подарствах і на цій основі збільшувати ви-робництво тваринницької продукції.

Висновки. Пріоритетним напрямом роз-витку орендних відносин є гармонізація ін-

тересів орендодавців й орендарів шляхом узгодження заінтересованості орендаря та прагнення орендодавця до обґрунтованого розміру орендної плати, термінів оренди, можливості продовження термінів оренди, що в кінцевому підсумку й формує ефектив-ну оренду. Орендні земельні відносини по-винні унеможливити подальшу парцеляцію сільськогосподарських угідь, а відтак, збе-реження і нарощування достатнього рівня концентрації землекористування робитиме сільськогосподарські підприємства приваб-ливішими об'єктами інвестування, дасть змогу з більшою ефективністю використо-вувати засоби механізації, трудові ресурси, диверсифікувати діяльність підприємств.

Список використаних джерел

1. *Березівський П.С.* До питання інституціональних засад формування великотоварних організаційно-правових структур / П.С. Березівський // Інституціональні засади трансформацій в аграрній сфері: зб. матеріалів Тринадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників. – Київ, 20-21 черв. 2011р. / Редкол.: П.Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – С.169-173.
2. *Березівський П.С.* Орендні відносини в системі землекористування сільськогосподарських підприємств: реалії і перспективи / П.С. Березівський // Трансформація земельних відносин до ринкових умов : зб. матеріалів Одинадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників. – Київ, 26-27 лют. 2009 р. / Редкол. : П.Т. Саблук та ін. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2009. – С. 280 – 289.
3. *Валентинов В.Л.* Регулювання міжгалузевих відносин в системі аграрної політики / В.Л. Валентинов. – К.: ІАЕ, 2003. – 332с.
4. *Губені Ю.Е.* Соціально-економічні аргументи розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення на основі орендних відносин / Ю. Е. Губені // Трансформація земельних відносин до ринкових умов : зб. матеріалів Одинадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників. – Київ, 26-27 лют. 2009 р. / Редкол. : П.Т. Саблук та ін. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2009. – С. 122 – 128.
5. *Поплавський В.Г.* Трансформаційні аспекти земельних відносин / В.Г. Поплавський // Трансформація сільського гос-подарства та села: ювілейний зб. наук. ст.; заг. ред. Ю.Е. Губені. – Львів: ЛНАУ, 2010. – С.384-392.
6. *Посиасва К.І.* Регулювання економічних відносин при передачі землі в оренду / К.І. Посиасва // Трансформація зе-мельних відносин до ринкових умов : зб. матеріалів Одинадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників. – Київ, 26-27 лют. 2009 р. / Редкол. : П.Т. Саблук та ін. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2009. – С. 437 – 440.
7. *Ступень М.Г.* Використання земель сільськогосподарського призначення в Україні в пореформений період: [моногр.] / М.Г. Ступень. – Львів: ТзОВ «Ліга Прес», 2011. – 188с.
8. *Шеленко Д.І.* Розвиток орендних відносин у сільському господарстві Івано-Франківської області / Д.І Шеленко // Економіка АПК. – 2005. - №8. – С.44 – 50.
9. *Щурик М.В.* Орендно-земельні відносини в аграрному секторі Карпатського макрорегіону / М.В. Щурик // Трансфор-мація земельних відносин до ринкових умов : зб. матеріалів Одинадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників. – Київ, 26-27 лют. 2009 р. / Редкол. : П.Т. Саблук та ін. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2009. – С. 428 – 432.
10. *Bambrey Richard.* Running Your Own Small holding / Richard a. Pauline. Bambrey. – London: Kogan Page, 1989. – 133 p.
11. *Bennet Roger.* Small Business Survival / Roger Bennet. – Pitman, 1989/ - 260 p.
12. *Frank Robert H.* Principles of Economics / Robert H. Frank, Bens Bernanke. – Boston : Mc Graw-Hill Irwin, 2001. – 834 p.
13. *Robert L. McCan.* An outline of the American Economy / Robert L. McCan. – Washington, 1992. – 212 p.

Стаття надійшла до редакції 05.12.2012 р.

*